

Матеріали Державного архіву Житомирської області як джерело вивчення історії німецької етнічної меншини Житомирської області (кінець XVIII – середина XX ст.)

11.03.25

Житомирщина історична

0 Коментарі

Тривалий час на території Житомирської області поряд з українцями проживали представники різних національних меншин. Здебільшого, їх поява у регіоні зумовлювалася російською імперською політикою кінця XVIII–XIX ст., спрямованою на підняття економічного рівня через включення у господарську діяльність переселенців іноземного походження. Зокрема, серед таких національних менших поряд з поляками, чехами, євреями були німці. Історію їх появи на Житомирщині потрібно розглядати у контексті німецької колонізації Волинської губернії. Загалом, станом на 1939 рік на території Житомирської області проживало понад 36 тис. етнічних німців (2,1 % від загальної чисельності населення). Значних фізичних втрат, зокрема чоловічого населення, німецька етнічна меншина Житомирщини зазнала у період комуністичних репресій 1937–1938 років. Німецька етнічна меншина регіону в своїй основі була репресована або асимільована радянською владою у повоєнний час.

Важливою джерельною базою вивчення історії німецької етнічної меншини Житомирської області кінця XVIII – середини XX ст. є матеріали Державного архіву Житомирської області. Їх умовно можна поділити на 4 хронологічно-тематичні блоки: російський імперський період, радянський міжвоєнний період, період нацистської окупації, радянський повоєнний період.

Матеріали російського імперського періоду Державного архіву Житомирської області з історії німецької етнічної меншини відображають, власне, процеси німецької колонізації регіону переважно XIX ст.; особливості господарсько-економічного та культурно-духовного життя німецьких колоністів до початку XX ст. Передусім тут можна вказати на досить значну кількість документів про виділення (продаж) земель німецьким колоністам та вирішення земельних питань у межах німецьких поселень.

Обкладинка архівної справи (ф. 70, оп. 1, спр. 634) Державного архіву Житомирської області, у якій є документи про виділення (продаж) земель німецьким колоністам

Серед архівних матеріалів, що стосуються історії німецької етнічної меншини Житомирщини, радянського міжвоєнного періоду особливу увагу привертають документи, які відображають різні аспекти життя Пулинського німецького району у 1930–1935 роках. Окрім іншого, в Державному архіві Житомирської області зберігається німецькомовна газета «Der Sozialistische Umbau»

(«Соціалістична перебудова»). Вона видавалася для Пулинського німецького району. Це – кілька номерів газети за 1933 рік та комплект газети за 1934 рік.

Перша сторінка газети «Der Sozialistische Umbau» від 2 грудня 1933 року (Державний архів Житомирської області, газетний фонд)

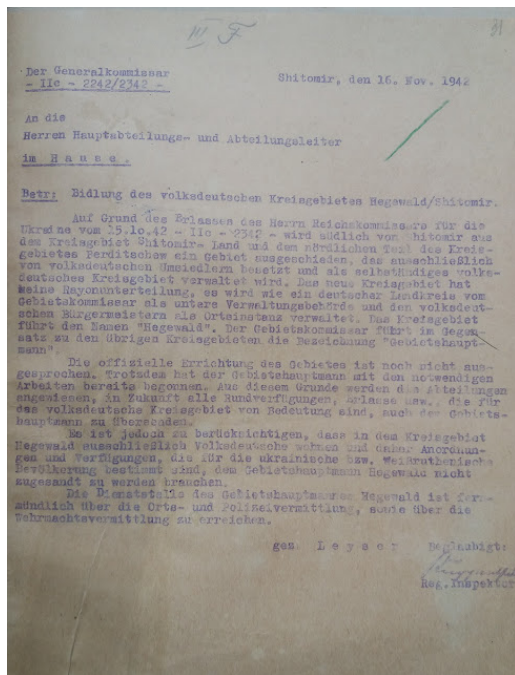
Також матеріали Державного архіву Житомирської області дозволяють вивчати репресії проти німецької національної меншини у період «великого терору» 1937–1938 років. Як приклад – архівно-слідча справа на Фрідріха Бертхольца, етнічного німця, уродженця с. Генріхівка Баранівського району Житомирської області. 21 вересня 1938 року він рішенням трійки НКВС був засуджений до розстрілу за сфабрикованими звинуваченнями про те, що нібито «займався коннрозвідувальною діяльністю, підтримував зв'язок з Німеччиною». Фрідріх Бертхольц був реабілітований (посмертно) 30 грудня 1988 року.

Обкладинка архівно-слідчої справи на репресованого радянською владою етнічного німця Фрідріха Бертхольца (Державний архів Житомирської області, ф. Р-5013, оп. 2, спр. 13830)

Значна кількість матеріалів з історії німецької етнічної меншини, які розміщені у фондах Державного архіву Житомирської області, відноситься до періоду нацистської окупації. У цей час місцеві німці отримали привілейований статус – фольксдойче. Цей термін позначає представників німецького етносу до завершення Другої світової війни, які проживали поза межами етнічної батьківщини.

Архівні матеріали дозволяють вивчати прояви економічного, соціального, культурно-освітнього та інших аспектів життя місцевих німців, на налагодження якого була спрямована політика нацистської окупаційної адміністрації; організацію колоній Гегевальд і Фюрстерштадт; взаємовідносини фольксдойче з місцевим ненімецьким населенням; їх залучення до процесів германізації тощо. Частина архівних матеріалів дозволяє простежити процес евакуації місцевих німців разом з відступаючими військами Вермахту.

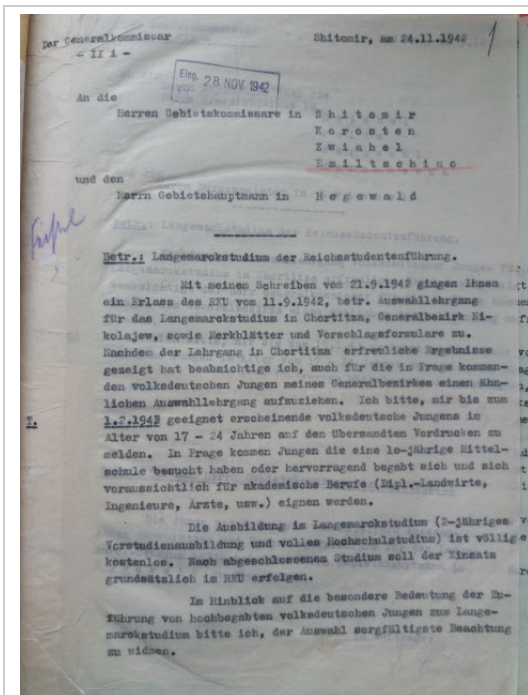

Наказ генерального комісара Генерального округу «Житомир» Ернста Лейзера від 16 листопада 1942 року про утворення німецької колонії «Гегевальд» (Державний архів Житомирської області, ф. Р-1151, оп. 1, спр. 42)

Карта німецької колонії «Гегевальд» від 1 травня 1943 року (Державний архів Житомирської області, ф. Ф-752, оп. 1, спр. 78)

Зокрема, в контексті облаштування окупаційною владою освітнього життя німців-фольксдойче цінними є документи про організацію навчання за програмою «Ланґемарк». Восени 1942 року на острові Хортиця поблизу Запоріжжя нацисти відкрили школу за програмою вищої освіти «Ланґемарк». До цієї школи з Райхскомісаріату «Україна», у тому числі з Житомирської області, набирали найбільш здібних юнаків з категорії фольксдойче віком від 17 до 24 років. Програма передбачала разом зі здобуттям фахової освіти націонал-соціалістичне виховання молоді.

Фрагмент нацистського документу про організацію навчання за програмою вищої освіти «Лангемарк» (Державний архів Житомирської області, ф. Р-1151, оп. 1, спр. 156)

Вивчення відповідних документів дозволяє стверджувати, що Генеральний округ «Житомир» (в основі цієї окупаційної адміністративно-територіальної одиниці була Житомирська область) був центральним у нацистській політиці облаштування життя місцевих німців.

На завершальному етапі Другої світової війни, наприкінці 1943 – на початку 1944 років, значна частина етнічних німців не евакуювалася, а залишилися на місцях свого попереднього проживання. Із відновленням радянської влади практично усі вони за співпрацю та лояльність до нацистського окупаційного режиму були репресовані. Ці заходи напряму стосувалися і репатріантів із категорії фольксдойче. Внаслідок таких етнодемографічних змін у повоєнний період на території Житомирщини практично зникла німецька національна меншина, одна із найбільших у довоєнні роки. Долю німців Житомирської області після завершення Другої світової війни можна проілюструвати на прикладі долі уродженки та жительки Житомира, етнічної німкені Емілії Борман. 21 лютого 1944 року Емілію Борман заарештували органи НКВС за звинуваченням у тому, що вона «була зареєстрована як фольксдойче». Емілію Борман засудили до 5 років заслання до Новосибірської області РСФРР з конфіскацією усього майна. Вона була реабілітована (посмертно) 15 листопада 1989 року.

Фінансовано Європейським Союзом. Однак погляди та висловлені думки належать лише автору та не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Erasmus+ Програми ЄС для освіти, навчання, молоді та спорту. Ані Європейський Союз, ані орган, що надає дозвіл, не можуть нести за них відповідальності.

Сергій Стельникович